

УДК 159:343.83

Т. В. Кушнірова, О. А. Панасюк

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ БЕЗПОРАДНОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ, ЩО МАЮТЬ ПОРУШЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

У статті розглянуто взаємозв'язок особистісної безпорадності та порушення службової дисципліни працівниками кримінально-виконавчої системи. Особистісна безпорадність визначається як системна характеристика суб'єкта, що представляє собою єдність певних індивідуальних особливостей та проявляється в діяльності завдяки зниженню її успішності, пасивністю в поведінці й труднощами у взаєминах із оточуючими. Доведено, що порушення службової дисципліни працівниками кримінально-виконавчої системи з особистісною безпорадністю вище, ніж працівниками, що мають ознаки самостійності. На основі емпіричних даних визначено роль особистісної безпорадності у формуванні порушень службової дисципліни працівниками кримінально-виконавчої системи та розкрито їх індивідуальні особливості.

Ключові слова: особистісна безпорадність, самостійність, професійна діяльність, співробітники кримінально-виконавчої системи, порушення службової дисципліни.

В статье рассматривается взаимосвязь личностной беспомощности и нарушений служебной дисциплины сотрудников уголовно-исполнительной системы. Личностная беспомощность определяется как системная характеристика субъекта, представляющая собой единство определенных личностных особенностей и проявляющаяся в деятельности снижением её успешности, пассивностью в поведении и трудностями во взаимоотношениях с окружающими. Личностная беспомощность может выступать как одна из причин нарушений служебной дисциплины сотрудников уголовно-исполнительной системы. Доказано, что частота встречаемости нарушений служебной дисциплины сотрудников уголовно-исполнительной системы с личностной беспомощностью выше, чем у сотрудников, име-

ющих признаки самостоятельности. На основе эмпирических данных определена роль личностной беспомощности в формировании нарушений служебной дисциплины сотрудников уголовно-исполнительной системы и раскрыты личностные особенности сотрудников с признаками личностной беспомощности, имеющих нарушения служебной дисциплины.

Ключевые слова: личностная беспомощность, самостоятельность, профессиональная деятельность сотрудников уголовно-исполнительной системы, нарушения служебной дисциплины.

The problem revealed in the article is the connection of personal helplessness with official discipline violations by criminal-executive system staff. Personal helplessness is considered as a system characteristic of a subject and is seen as the unity of certain personal peculiarities that appears in activity as its success decrease, passiveness in behavior and troubles in relations with surrounding people. Personal helplessness can be one of the causes of official discipline violations by criminal-executive system staff with a higher level of personal helplessness than in the staff with independence indications. Revealed empirical data determines the role of personal helplessness in formation of official discipline violations by criminal-executive staff. The personal peculiarities of the staff with personal helplessness indications, who has official discipline violations, are revealed.

Key words: personal helplessness, independence, professional activity, criminal-executive system staff, official discipline violations.

Постановка проблеми. На сьогодні є велика потреба кваліфікованих фахівців, що знають свою справу й грамотно виконують свої обов'язки. Одним із завдань Концепції розвитку кримінально-виконавчої системи України до 2020 року є вдосконалення професіоналізму співробітників. Реформування пенітенціарних установ вимагає від співробітників особливої підготовки, здатності забезпечити якісне функціонування системи, що відповідає міжнародним стандартам [3]. Незважаючи на це, існує ряд проблем, обумовлених якістю виконуваної діяльності та умовами її здійснення. Співробітники кримінально-виконавчої системи знаходяться під дією багатьох причин, а також внутрішніх передумов, які безпосередньо впливають на виконання ними службових завдань. Нині в літературі приділено недостатньо уваги вивченню психологічних особливостей, що впливають на професійну діяльність співробітників КВС. Однією з причин порушення службової дисципліни є особистісна безпорадність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція особистісної безпорадності сформульована Д. О. Цірінг, яка описує структуру, природу, передумови формування, індивідуальні особливості осіб із ознаками цієї концепції, а також особливості її прояву в діяльності та поведінці суб'єкта. Концепція особистісної безпорадності передбачає теоретичне обґрунтування впливу індивідуальних особливостей, а саме самостійності та особистісну безпорадність, на діяльність і поведінку людини. Така концепція сформульована в межах суб'єктно-діяльнісного підходу. Цей підхід дозволяє вивчити поведінку й утворення суб'єкта з особистісною безпорадністю або самостійністю, що пов'язано з його особливим внутрішнім світом, специфічною організацією його психічних особливостей, які обумовлюють вибір різних варіантів поведінки, прояву активності, що знаходять відображення в діяльності, визначаючи її успішність [6, с. 194]. Під суб'єктністю розуміється «здатність людини перетворювати дійсність, а також власну життєдіяльність; керувати своєю діяльністю, долати труднощі, бути автором свого життєвого шляху» [5, с. 178]. Відповідно до цього пропонуємо розуміння особистісної безпорадності як якості суб'єкта, єдності особистісних особливостей, що виникають у результаті взаємодії внутрішніх умов із зовнішніми. Вона визначає низький рівень суб'єктності, тобто слабку здатність людини перетворювати дійсність, управляти подіями власного життя, ставити й досягати мети, долаючи труднощі [5, с. 185]. У проведених дослідженнях було емпірично встановлено, що особистісна безпорадність пов'язана з низьким рівнем суб'єктності, якістю самостійності – із високим. Особистісна безпорадність проявляється в життєдіяльності суб'єкта пасивністю поведінки, нездатністю використовувати наявні можливості зміни ситуації, що негативно позначається на взаєминах із близькими та професійній діяльності.

Предмет дослідження – професійна діяльність в установах кримінально-виконавчої системи, як діяльність в особливих умовах, що призводить до зміни структури особистості.

Результати досліджень ряду авторів свідчать, що при цьому відбувається кардинальна перебудова не тільки підструктури професійно важливих якостей суб'єкта, але і всієї структури особистості загалом. Такі конфліктні і напружені обставини небезпечні для життєдіяльності. Вони супроводжуються впливом стресогенних факторів, що вимагають від працівника високого рівня професій-

ної підготовленості та емоційної стійкості, можуть спровокувати формування особистісної безпорадності.

Коли співробітники кримінально-виконавчої системи з ознаками особистісної безпорадності зіштовхуються з важкими життєвими ситуаціями, то вони проявляють у них пасивність, нездатність прийняття рішень і навіть безвольність. Такі люди є недостатньо психологічно підготовленими до професійної діяльності і допускають тим самим порушення службової дисципліни. Розуміння механізмів формування особистісної безпорадності співробітників потребує детального вивчення та емпіричного підтвердження. Тому **метою** нашого дослідження є вивчення особливостей індивідуальної безпорадності співробітників кримінально-виконавчої системи, що мають порушення в службовій дисципліні.

Об'єктом дослідження є співробітники кримінально-виконавчої системи з ознаками особистісної безпорадності під час виконання службових обов'язків.

Особистісну безпорадність складно діагностувати безпосередньо, оскільки на сьогодні не існує спеціальних методик, розроблених для цієї мети. Тому для її діагностики Д. О. Цірінг пропонує використовувати сукупність таких критеріїв, як песимістичний атрибутивний стиль, депресивність, тривожність, занижена самооцінка. Самостійність визначається під час вираження протилежних показників. При цьому діагностуються не депресія, тривожність, атрибутивний стиль і самооцінка як такі, а цілісна (системна) характеристика особистості, що проявляється поєднанням згаданих особистісних особливостей.

У нашому дослідженні як метод діагностики особистісної безпорадності використовується стандартизований багатофакторний метод дослідження особистості, який є модифікацією тесту ММРІ (автори – американські психологи В. Маккінлі і С. Хатеуей). Дані цієї методики дозволяють виявити стійкі професійно важливі особистісні властивості, а також зрозуміти причини деяких вчинків людей, пов'язаних із їх індивідуально-особистісними особливостями, характером, стилем спілкування з близькими та їх здатністю до самореалізації.

Для вивчення співробітників КВС з ознаками особистісної безпорадності найбільший інтерес представляють лише кілька діагностичних шкал СМІІ: друга шкала «Песимістичність»; сьома шкала «Тривожність»; дев'ята шкала «Оптимістичність». Для спів-

робітників, які мають ознаки особистісної безпорадності, будуть характерні високі показники за 2 і 7 шкалами та низькі показники за 9 шкалою. Самостійність буде визначатися по протилежним показникам. Необхідно зазначити, що ключовими для формування вибірки є показники за 2 і 7 шкалами.

В емпіричному дослідженні взяли участь співробітники кримінально-виконавчої системи з Волинської області. Загальна кількість обстежених склала 379 осіб, зокрема начальники установ, служби охорони й режимної служби.

Результати дослідження. Для додаткової перевірки узгодженості обраних критеріїв та можливості їх використання для діагностики цілісної освіти були проведені процедури статистичного аналізу. На першому етапі використовувався кореляційний аналіз для встановлення зв'язку між змінними, розглянутими як діагностичні. Для проведення кореляційного аналізу був обраний г-критерій Пірсона. Результати кореляційного аналізу представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Кореляційна матриця діагностичних показників

	Шкала 2 «Песимістичності»	Шкала 7 «Тривожності»	Шкала 9 «Оптимістичність»
Шкала 2 «Песимістичності» (г-Пірсона)	1	0,492**	-0,124*
Шкала 7 «Тривожності» (г-Пірсона)	0,492**	1	0,262**
Шкала 9 «Оптимістичність» » (г-Пірсона)	-0,124*	0,262**	1

Умовні позначення:

**Кореляція значуща на рівні 0,01;

*Кореляція значуща на рівні 0,05.

З таблиці 1 видно, що між усіма розглянутими ознаками існує значущий кореляційний зв'язок. Виявлений значущий кореляційний зв'язок підтверджує, що обрані змінні можуть розглядатися як один критерій, який вивчає цілісну освіту, що узгоджується з даними, які надали автори.

Для виявлення працівників з ознаками безпорадності і самостійності використовувалися описові статистики. Результати отри-

маних середніх значень за трьома значущим шкалами представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Описові статистики за трьома шкалами СМІЛ (N = 379)

Найменування шкали	Середнє	Стандартне відхилення
Шкала 2 «Песимістичність»	47,51	9,24
Шкала 7 «Тривожність»	49,71	10,50
Шкала 9 «Оптимістичність»	61,32	10,64

Результати обліку середніх значень за обраними показниками дозволили виділити чотири групи випробовуваних, умовно визначених як «безпорадні» (159 чол., 41,95%), «самостійні» (89 чол., 23,48%), «із тенденцією до безпорадності» (68 чол., 17,94%), «із тенденцією до самостійності» (63 чол., 16,62%). Отримані результати відповідають уявленням про досліджуване явище. Його крайні значення отримали назву особистісної безпорадності і самостійності.

Для більш детального вивчення відмінностей за середніми значеннями в кожній із виділених груп був зроблений аналіз підрахунку середніх значень у кожній групі за трьома шкалами СМІЛ.

Для вивчення відмінностей між групами був використаний непараметричний критерій порівняння К незалежних вибірок (критерій Н. Крускала-Уоллеса).

Як видно з наведеної таблиці, за всіма діагностичними критеріями між сформованими групами (безпомічних, самостійних, із тенденцією до безпорадності, з тенденцією до самостійності) виявлені значущі відмінності на високому рівні статистичної значущості ($p = 0,000$).

У нашому дослідженні представляють найбільший інтерес групи «безпорадних» і «самостійних», які мають відмінності у значеннях за трьома діагностичним шкалами СМІЛ. За даними порівняння середніх значень за трьома шкалами СМІЛ видно, що група «безпорадних» на відміну від групи «самостійних» має високі значення за 2-ю (Песимістичності) шкалою, 7-ю (Тривожності) шкалою й низькі показники за 9-ю (Оптимістичність) шкалою.

Таблиця 3

**Відмінності діагностованих показників у групах,
отриманих у результаті обліку середніх значень**

		Діагностичні критерії		
		Шкала 2 «Песимістичності»	Шкала 7 «Тривожності»	Шкала 9 «Оптимістичності»
		Середнє значення		
Групи	«безпорадні»	52,86	53,65	56,96
	«самостійні»	38,38	43,65	67,70
	«з тенденцією до безпорадності»	53,52	53,75	67,72
	«з тенденцією до самостійності»	40,49	44,00	56,40
Н. Крускала–Уолліса		248,9	104,9	119,3
Р		0,000	0,000	0,000

Умовні позначення:

Н – Крускала–Уолліса – емпіричне значення критерію.

р – рівень значущості.

Курсивом виділені ті показники, за якими виявлені значущі відмінності.

Співробітники з ознаками самостійності мають низькі показники за шкалами 2 і 7 на відміну від працівників із ознаками безпорадності. «Самостійні» співробітники впевнені в собі, добре адаптуються до умов середовища. Рівень досягнутої адаптації відображається в них у зниженні профілю на другій, а також на сьомій шкалах.

Співробітники з ознаками самостійності вдало організовують свою поведінку відповідно до ролі людини, що надає допомогу оточуючим. Виражене підвищення профілю за другою шкалою в «безпорадних» співробітників свідчать про наявність тривожності, невпевненості в собі, заниженій самооцінці, підвищеного відчуття небезпеки й прагненні її уникнути. «Безпорадні» співробітники з вираженим профілем за сьомою шкалою характеризуються низькою здатністю до витіснення й підвищеною увагою до негативних подій.

«Самостійні» співробітники відрізняються зниженням профілю за сьомою шкалою, що характеризує їх як рішучих, гнучких у поведінці, у них знижений рівень тривожності й переважає впевненість при необхідності приймати рішення.

У результаті аналізу статистично значущі відмінності виявлені за шкалою «Оптимістичність». Низькі показники за даною шкалою виявлені в «безпорадних» співробітників, що відображає недолік мотивів, песимістичну оцінку перспективи, нездатність отримувати задоволення, зниження активності, легко виникає почуття провини. У «самостійних» співробітників спостерігається помірне підвищення профілю за шкалою 9, що може охарактеризувати як вміння отримувати задоволення від життя, життєві труднощі сприймаються як легко переборні, переважає впевненість у майбутньому.

Наступним етапом дослідження став підрахунок частоти порушень службової дисципліни в «безпорадних» і «самостійних» співробітників. Для реалізації цієї задачі використовували таблиці спряженості, а як статистичний критерій обрано хі-квадрат Пірсона. Результати дослідження представлені в таблиці 4.

Таблиця 4

Порівняння частоти виявлення порушень службової дисципліни в групах «безпорадних» і «самостійних»

Наявність порушення	Частота		Хі-квадрат	р
	«Безпорадні» (N = 159)	«Самостійні» (N = 89)		
Є порушення	81 (50,94 %)	25 (28,08 %)	9,075	0,003
Немає порушень	78 (49,05 %)	64 (71,91 %)		

Умовні позначення:

$P = 0,003$ – значущі відмінності.

Із таблиці видно, що у співробітників кримінально-виконавчої служби з ознаками особистісної безпорадності частота виявлення порушень службової дисципліни значно вище (159 осіб 81 мають порушення), ніж у «самостійних» співробітників (89 осіб із 25). Профіль особистості «безпорадних» співробітників робить істотний вплив на результати діяльності і проявляється в порушенні службової дисципліни.

Для більш детального аналізу співробітників із ознаками особистісної безпорадності була проведена класифікація зафіксованих видів порушень на підставі даних дисциплінарної практики. Водночас враховувалося, що в кожного співробітника може зустрічатися кілька виділених видів, що відносить його до категорії порушників.

У результаті аналізу дисциплінарної практики співробітників кримінально-виконавчої служби по Волинській області було виділено 8 видів порушень службової дисципліни, які дуже часто зустрічаються. Серед них: алкогольна залежність (0); схильність до системних запізень на службу і відсутності на ній з неповажної причини (1); підвищена конфліктність, агресивність (2); емоційна незрілість, мотиваційна нестійкість, уникнення відповідальності (3); схильність до бунтарської поведінки (непокоря, непередбачуваність вчинків) (4); труднощі в адаптації (5); деструктивний потенціал (дані засекречені) (6); несвоєчасне або не в повному обсязі виконання службових обов'язків, а також невиконання посадових інструкцій (7).

Виділені види на основі аналізу дисциплінарної практики надалі використовували для детального опису характеру порушень у групах «безпорадних» і «самостійних» із використанням таблиць спряженості та критерію хі-квадрат. Результати порівняння представлені в таблиці 5.

Таблиця 5.

Порівняння як часто зустрічаються види порушень службової дисципліни співробітників у групах «безпорадних» і «самостійних»

Вид порушення службової дисципліни	Кількість		Хі-квадрат	р
	«безпорадні» (N = 159)	«самостійні» (N = 89)		
0	14 (8,8 %)	1 (1,1 %)	10,7	0,006
1	13 (8,2 %)	3 (3,4 %)	7,64	0,02
2	14 (8,8 %)	4 (4,5 %)	4,85	0,08
3	28 (17,6 %)	5 (5,6 %)	14,49	0,001
4	19 (11,9 %)	6 (6,7 %)	10,25	0,006
5	6 (3,7 %)	0 (0,0 %)	5,76	0,05
6	12 (7,5 %)	1 (1,1 %)	14,24	0,001
7	29 (18,2 %)	15 (16,9 %)	1,6	0,44

Дані, які представлені в таблиці 5, показують, що порушення службової дисципліни працівників у групі «безпорадних» частіше зустрічаються за всіма видами порушень на відміну від групи «самостійних». При цьому в групі працівників із ознаками особистісної безпорадності на відміну від групи співробітників з ознаками самостійності найбільш часто зустрічаються такі порушення службової дисципліни як емоційна незрілість, мотиваційна нестійкість, уникнення відповідальності, схильність до групового впливу ($p = 0,001$), схильність до бунтарської поведінки, непокоря, непередбачуваність вчинків ($p = 0,006$), несвочасне або не в повному обсязі виконання службових обов'язків, а також невиконання посадових інструкцій ($p = 0,001$).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз результатів емпіричного дослідження свідчить про те, що профіль особистості співробітників кримінально-виконавчої служби впливає на виконання діяльності та характер порушень службової дисципліни. Співробітник із особистісної безпорадності є недостатньо психологічно підготовленим до дій в особливих умовах діяльності, виявляє в ній пасивність, безвольність і частіше допускає порушення службової дисципліни. Співробітники кримінально-виконавчої служби з ознаками самостійності відрізняються рішучістю, низьким рівнем тривожності, гнучкість поведінки і впевненістю під час прийняття важливих рішень, меншою мірою виявляють порушення в діяльності, що відображається в аналізі дисциплінарної практики.

Одержані результати дослідження можуть використовуватися під час прогнозування порушень службової дисципліни працівників кримінально-виконавчої системи вже на стадії відбору кандидата на службу з урахуванням наявності ознак особистісної безпорадності, а також під час розробки програм корекції для співробітників пенітенціарних установ та з метою профілактики особистісної безпорадності.

Література:

1. Цірінг Д. А. Психологія особистісної безпорадності : дослідження рівнів суб'єктності. М. : Академія, 2010. 410 с.
2. Семиченко В. А. Психологія личности / В. А. Семиченко. – К., 2002. – 427 с.

3. Mikulincer, M. Human learned helplessness Text : a coping perspective / M. Mikulincer. New York : Plenum Press, 1994. – 273 p.
4. Собчик Л. Н. СМИЛ. Стандартизированный многофакторный метод исследования личности / Л. Н. Собчик. – СПб. : Речь, 2006. – 224 с.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : Посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академ видав, 2003. – 448 с.
6. Орлов П. І. Кримінально-виконавче законодавство України : Збірник нормативних актів / П. І. Орлов, В. П. Севостьянов, С. Ф. Шумілін. – Харків : ХІВД, 1993.
7. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 року» : від 26.11.2008 р., №1511-р // Офіційний вісник України. – 2008. – № 93. – Ст. 3087.
8. Евстафеева Е. А. Личностная беспомощность как одна из психологических детерминант деструктивного поведения сотрудников уголовно-исполнительной системы / Е. А. Евстафеева // Прикладная юридическая психология. – 2010. – № 2. – С. 106–113.